

جلوه تربیتی تعلیمی ادبیات انقلاب و جنگ در آثار منتخب کودک دهه شصت

^۱ سهیلا وزیری مهر
^۲ مصطفی سالاری
^۳ بهروز رومیانی

چکیده

یکی از گونه‌های مهم ادبیات، ادبیات کودکان است. در ایران، به رغم عظمت و قدرت و سابقه ادبی، ادبیات کودکان به معنای امروزی سابقه چندانی ندارد؛ اما در دوره معاصر به ادبیات کودکان توجه گسترده‌ای شده است به طوری که می‌توان گفت: یکی از گسترده‌ترین و زیباترین انواع ادبی کودک در ایران بویژه در دوره معاصر جلوه ادبیات تعلیمی، ادبیات انقلاب و جنگ در آثار کودک است. این نمود در ادبیات کودک دهه شصت به دلیل این که از وقوع انقلاب اسلامی زمان زیادی نمی‌گذشت هم چنین در فاصله کوتاهی از انقلاب اسلامی جنگ تحمیلی رخ داد به اوج خود رسید به گونه‌ای که بسیاری از شاعران و نویسندگان ایران بویژه شاعران کودک و نوجوان از میان انواع ادبی به این نوع ادبی توجه شایانی کردند.

این مقاله با هدف نمایان ساختن و تحلیل و بررسی جلوه ادبیات تعلیمی، ادبیات انقلاب و جنگ در آثار کودک دهه شصت نگارش یافته است. برای دستیابی به این هدف، ابتدا به طور اجمالی به بیان معنای دقیق ادبیات کودک و ویژگی‌های آن و ادوار سنی کودکان پرداخته شده است. سپس ادبیات تعلیمی، ادبیات انقلاب و جنگ و جلوه‌های آن در شعر و داستان کودک دهه شصت مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. نتیجه این بررسی نشان می‌دهد که پایداری، شجاعت، نوع دوستی، امیدواری، جوانمردی، طرفداری از حق و حقیقت و استقامت در مقابل زور و ستم ارزش‌ها و مضامین تعلیمی‌ای هستند که هسته‌ی مرکزی بسیاری از قصه‌ها و داستان‌های کودک دهه شصت را تشکیل می‌دهند.

واژگان کلیدی

ادبیات تعلیمی، ادبیات انقلاب و جنگ، آثار منتخب کودک دهه شصت.

۱. دانشجوی دکتری تخصصی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران.

Email: Svaziri50@gmail.com

۲. استادیار و عضو هیئت علمی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: m.salari11@yahoo.com

۳. استادیار و عضو هیئت علمی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران.

Email: BROMIANI@YAHOO.COM

پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۹/۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۶/۲

طرح مسأله

در ایران، به رغم عظمت و قدرت و سابقه ادبی، ادبیات کودکان به معنای امروزی به صورت منسجم و ساماندهی شده سابقه چندانی ندارد. این کمبود در زمینه ادبیاتی که به نام و برای کودک و نوجوان نگاشته می‌شود، قرار دارد و درباره افسانه، مثل‌ها و داستان‌های عامیانه صادق نیست. در واقع کودکان ایرانی از ادبیات خاص خود به کلی بی‌نصیب نبوده‌اند. ادبیات شفاهی و عامیانه ایران غنی است ولی این ادبیات مکتوب فارسی است که به علت فلسفه خاص تعلیم و تربیت، ضعف و فقر دارد.

واقعیت این است که اگر از ادبیات فولکلوریک ایران دوبیتی‌های عاشقانه، سرود واره‌ها، بیاض‌های سخنوری، بعضی اشعار و روایات دینی و پاره‌ای قصه‌های پهلوانی را جدا کنیم چیزی جز ادبیات کودکان باز نخواهد ماند و به جرأت می‌توان گفت که تقریباً تمام قصه‌ها و افسانه‌های شایع میان مردم، مثل‌ها، لالایی‌ها، معماها و چیستان‌ها، گویه‌های بازی و قافیه‌پردازی‌های عامیانه برای کودکان ایجاد شده است.

وسعت این گونه‌های ادبی تا بدانجا است که می‌توانیم بگوییم قسمت اعظم آثار ادبی فولکلوریک ایرانی متعلق به کودکان است و اگر ادبیات رسمی بیشتر از آن بزرگترهاست، ادبیات توده بیشتر به کوچکترها تعلق دارد.

مضمون این آثار کودکانه نیز بیشتر داستان‌ها و حکایت‌های آموزنده و تمثیلی و شاد است. پایان بیشتر این حکایت‌ها به خیر و خوبی ختم می‌شود و در بسیاری از آن‌ها که حالت تمثیلی دارند مانند کلیله و دمنه، شخصیت‌های داستان‌ها حیوانات هستند. این گونه‌های ادبی همه سرشار از امید و شادی هستند و بیشتر در زمره ادبیات تعلیمی قرار می‌گیرند.

ادبیات کودکان به صورت نوین نیز از عصر مشروطه آغاز شده، اما سال‌های تولید انبوه آن دهه ۱۳۳۰ است. در دهه ۱۳۴۰ این تولید انبوه چه از لحاظ کمی و چه از لحاظ کیفی شتاب بیشتری به خود گرفت. در مجموع، این شتاب با افت و خیزهایی تا دوره انقلاب ادامه یافت.

وقوع انقلاب اسلامی و با سرعت اندکی وقوع جنگ تحمیلی در دهه ۵۰ و ۶۰ تا حدود زیادی ادبیات کودکان را با رکود مواجه کرد البته رکود به معنای کمیت است یعنی تعداد کتاب‌های تألیف شده برای کودکان در این دوره به دلیل گرفتاری مردم کشور با جنگ تحمیلی کاهش یافت اما همان اندک کتاب‌های تألیف شده به لحاظ کیفیت مضامین تعلیمی و تعالی‌اندیشه‌ها پیشرفت چشمگیری یافت. به هر صورت پس از جنگ نوشتن کتاب‌های کودک مجدداً رونق گرفت اما تغییر اساسی در درونمایه بسیاری از آثار پدید آمد. مضمون‌های آرمان‌گرایی، اتحاد، مبارزه با ظالم، شهادت و ... کم‌کم وارد ادبیات کودک شد. به همین دلیل دهه شصت یکی از دوره‌های تأثیرگذار در ادبیات کودک ایران محسوب می‌شود. این پژوهش با بررسی جلوه

ادبیات تعلیمی، ادبیات انقلاب و جنگ در آثار کودک دهه شصت به دنبال آن است تا افق دید جدیدی را در شناخت شعر و داستان کودک این دهه به روی مخاطب بگشاید و به این سوال اساسی پاسخ گوید: که ادبیات تعلیمی، ادبیات انقلاب و جنگ چگونه و به چه شکل‌هایی و با چه هدفی در ادبیات کودک دهه شصت جلوه‌گر شده است؟

این گونه‌ی ادبی‌هنگامی پدید آمد که بزرگسالان متوجه شدند کودکان به سبب گنجایش‌های شناختی و ویژگی‌های رشدی خود آمادگی پذیرش متن‌های سنگین را ندارند و به متن‌هایی نیاز دارند که پاسخگوی دوره‌ی رشد آن‌ها باشد. جداسازی ادبیات کودکان از بخش‌های دیگر ادبیات بر اساس سن مخاطبان آن انجام می‌شود.

مبانی نظری تحقیق

ادبیات کودک

یکی از گونه‌های مهم ادبیات، ادبیات کودکان است. ادبیات کودکان شامل قصه، شعر، نمایش، افسانه و داستان است. ادبیات کودکان عبارت است از تلاشی هنرمندانه در قالب کلام، برای هدایت کودک به سوی رشد، با زبان و شیوه‌ای مناسب و در خور فهم او. به بیانی دیگر، ادبیات کودک عبارت است از چگونگی تعبیر و بیان احساسات، عواطف و افکار به وسیله کلمات در اشکال و صورت‌های گوناگون.

ادبیات کودکان از آنرو حائز اهمیت فراوان است که بسیاری از اندیشمندان و فلاسفه، دوره کودکی را مرحله خطیری در زندگی ملت‌ها می‌دانند. زیرا کودکان برای پذیرش یا رد بسیاری از افکار، باورها و عادت‌ها استعداد بسیاری دارند. به همین دلیل دوره کودکی پایه‌ای است که شخصیت جوامع بعدی در آن شکل می‌گیرد.

ادبیات تعلیمی

«ادبیات تعلیمی از قدیمی‌ترین گونه‌های ادبی است که آثار آن دارای ماهیتی میان رشته‌ای هستند و به طور مستقیم یا غیر مستقیم با دانش‌ها و رشته‌های دیگر ارتباط دارند.» (رضی، ۱۳۹۱: ۹۸) در واقع می‌توان گفت: «اثر تعلیمی اثری است که دانش (چه عملی و چه نظری) را برای خواننده تشریح کند یا مسائل اخلاقی، مذهبی و فلسفی را به شکل ادبی عرضه دارد.» (شمیسا، ۱۳۷۰: ۲۵۸)

اصولاً نوشته‌های تعلیمی چه در قالب شعر و چه در قالب داستان دو دسته‌اند:

- دسته اول شاعر یا نویسنده به طور مستقیم چیزی را به قصد آموزش یا پند و اندرز بیان می‌دارد.

- دسته دوم شاعر یا نویسنده به طور غیر مستقیم و در لفافه مسائل تعلیمی را به زبان شعری یا در قالب داستان بیان می‌کند.

در دوران قبل از اسلام آثاری که با گرایش‌های کودکان یا خطاب به کودکان نوشته شده است بیشتر تعلیمی و اندرز نامه برای نصیحت کردن کودکان و نوجوانان و تعلیم و تربیت آن‌ها است اما چون این آثار تنها مختص کودکان نیستند نمی‌توان آنها را نقطه آغاز ادب تعلیمی کودکان دانست.

در دوران بعد از اسلام نیز آثاری چون نقل ساده و روان داستان‌های قرآن، حکایت‌ها و داستان‌های سیاست نامه، مرزبان نامه، کلیله و دمنه، گلستان سعدی، مثنوی مولانا، شاهنامه فردوسی، موش و گربه و ... چون بن مایه‌ی اصلی همه‌ی آن‌ها پند و اندرز و عبرت آموزی است نیز به گونه‌ای از زیر مجموعه‌های ادبیات تعلیمی کودک قرار می‌گیرند. اما درباره دوران مشروطه تا انقلاب باید گفت: «نخستین کتاب‌های آموزشی کودکان در عصر مشروطه و حوالی سال ۱۳۰۰ نیز بیشتر با محتوای ادبیات تعلیمی تالیف شد.» (موسوی و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۳۲)

به هر صورت بسیاری از مفاهیم تعلیمی در ادبیات کودکان وارد شده‌اند. چرا که ادبیات «کودک اگر سنجیده انتخاب شود پرورنده‌ی روح اوست، گسترنده‌ی ذهن اوست و نگاه‌دارنده‌ی او در مسیر سلامتی است که طبیعت او را ارزانی داشته است.» (کیانوش، ۱۳۵۵: ۱۰۳-۱۰۴) در ادبیات نوین ایران ایرج میرزا نخستین کسی بود که اندرز را در قالب شعر کودک ارائه کرد.

در دهه‌های ۵۰ و ۶۰ با وقوع انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی ورود مضامین تعلیمی و اخلاقی با مضامین تازه‌ای پا به عرصه‌ی وجود گذاشت در این دوره مضمون‌های اخلاقی و اسلامی داستان زندگی پیامبران و امامان معصوم، پند و اندرزهای اخلاقی، تأکید بر فضیلت‌های اخلاقی، نهادینه سازی ارزش ایثار و شهادت، اتحاد و ... وارد محتوای آثار کودک شد.

ادوار سنی کودک

برای تعریف دوره‌های سنی کودکان و نوجوانان در تمام دنیا بر اساس دیدگاه‌های روانشناسی، رشد فیزیولوژیکی، حتی باورهای مذهبی و ... تعاریف متعددی وجود دارد اما نگارنده در این اثر ادوار سنی کودکان و نوجوانان را بر اساس نظریه کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان که با مشخصات گروه‌های سنی الف، ب، و ... در کتاب‌ها ذکر می‌شود را بیان می‌دارد. کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بر اساس تعداد صفحات کتاب‌ها، نقاشی‌های مرتبط با کتاب‌ها، نوع مطالب و ... گروه‌های سنی کودکان و نوجوانان را تقسیم می‌کند. البته این تقسیم‌بندی به دو شکل ارائه شده است: تقسیم‌بندی اول شش گروه سنی را تعریف می‌کند:

گروه الف: سالهای قبل از دبستان.

گروه ب: سالهای آغاز دبستان (کلاس‌های اول، دوم و سوم).

گروه ج: سالهای پایان دبستان (کلاس‌های چهارم و پنجم).

گروه د: دوره‌ی راهنمایی.

گروه هف: سالهای دبیرستان.

این طبقه‌بندی مدتی بعد، قدری تغییر و اصلاح شد:

گروه الف: آمادگی و سال اول دبستان

گروه ب: سالهای دوم و سوم دبستان

گروه ج: سالهای چهارم، پنجم و ششم دبستان

گروه د: دوره راهنمایی

گروه هف: سالهای دبیرستان

این رده‌بندی از سال ۱۳۶۸ش در پشت جلد کتاب‌های کانون مشخصاً ذکر می‌شود. هر کتابی که کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان به چاپ می‌رساند با ذکر این گروه‌بندی برای مخاطبان مشخص می‌کند این کتاب متعلق به چه گروه سنی است.

برای سن نوجوانی هم تعاریف متعددی بیان شده است اما بیشتر نظرات بر این اصل مبتنی است که نوجوانی از ۱۲ سالگی تا ۱۸ سالگی را شامل می‌شود. بر همین اساس نگارنده داستان‌ها و شعرهای کودکان تا ۱۲ سالگی یعنی همان گروه‌های الف، ب، ج را تنها بررسی می‌نماید.

پیشینه‌ی پژوهش

در دهه‌های اخیر پژوهش‌های زیادی در زمینه‌ی ادبیات کودک انجام شده اما اگر به آسیب‌شناسی این پژوهش‌ها بپردازیم، متوجه می‌شویم که اکثر این تحقیقات گرفتار کلی‌گویی شده‌اند و تا کنون کسی به بررسی جلوه ادبیات تعلیمی، ادبیات انقلاب و جنگ در آثار کودک دهه شصت به صورت موشکافانه و ژرف نپرداخته است و هیچ راهکاری در زمینه‌ی تبیین بهتر محتوای ادبیات کودک دهه شصت و تحولات مؤثر بر آن ارائه نشده است و تأثیرات شگرف انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی بر مضمون و محتوای ادبیات کودک دهه شصت آن‌گونه که باید، تبیین نگردیده است. نکته مهم دیگر این است که در این زمینه هیچ گونه مقاله یا کتابی نوشته نشده است. به همین دلیل این پژوهش کاری نو محسوب می‌شود. البته نباید اهمیت برخی پژوهش‌های ارزشمند و همسو با موضوع این مقاله را نادیده گرفت. که به چند مورد از این پژوهش‌ها به صورت مختصر اشاره می‌شود.

کتاب:

کتاب "آشنایی با ادبیات کودکان و نوجوانان و معیارهای نقد و بررسی کتاب"، تألیف خسرو آقاییاری، کتاب "آشنایی با ادبیات کودکان" تألیف منوچهر علی‌پور و نیز کتاب "نگاهی به ادبیات کودکان قبل و بعد از انقلاب" تألیف رضا رهگذر از جمله کتاب‌های منتشر شده در این زمینه‌اند.

پایان نامه:

پایان نامه "بررسی ادبیات تعلیمی کودک و نوجوان در اشعار پروین اعتصامی،

محمدتقی بهار، جبارباغچه‌بان، محمود کیانوش، عباس یمینی شریف "تألیف فاطمه اکبر نتاج بیشه، "انواع ادبی (تعلیمی) در ادبیات کودکان بعد از انقلاب اسلامی" تألیف فریبا قربانی و نیز "بررسی و تحلیل مفاهیم اخلاقی و تربیتی در شعر کودک و نوجوان شاعران پس از انقلاب" تألیف سعید رحیمی از جمله پایان نامه‌های تألیف یافته در این زمینه‌اند.

مقاله:

مقاله "سیری در ادبیات کودکان و نوجوانان در ایران نوشته شیما ملکیان و نسرین تذهیبی و مقاله "ادبیات کودکان و نوجوانان، ویژگی‌ها و جنبه‌ها"، نوشته بنفشه حجازی عنوان مقاله دیگری است که در این زمینه نوشته شده است.

روش تحقیق

در پژوهش حاضر از روش تحلیلی^۵ توصیفی جهت مشخص نمودن و تحلیل و بررسی جلوه های ادبیات تعلیمی، ادبیات انقلاب و جنگ در آثار کودک دهه شصت استفاده شده است.

بحث

جلوه ادبیات تعلیمی در داستان کودک دهه شصت

در دوره‌ی معاصر بویژه دهه شصت به دلیل تازگی وقوع انقلاب اسلامی و هشت سال جنگ تحمیلی نویسندگان و شاعران توجه شایانی به ادبیات تعلیمی داشتند به گونه‌ای که بسیاری از آثار نگارش یافته در این دهه حاوی مضامین گسترده تعلیمی است. از مهم‌ترین موضوعات شعر تعلیم کودک معاصر می‌توان به ترویج احکام اسلامی، تشویق به انجام فضایل اخلاقی، دوری از ردایل اخلاقی، تأکید بر اصول دین و به پا داشتن نماز، دوستی، علم آموزی، اتحاد و همبستگی، ترویج مسائل اجتماعی، فرهنگی، حماسی و ... اشاره نمود. «موضوعات ادب تعلیمی ممکن است دین و مذهب، اخلاق و سیاست، علم و فلسفه و جز آن باشد.» (فرشیدورد، ۱۳۶۳: ۲۱۲) و در «کلام تعلیمی نواخ شعر و ادب فارسی همه جا از صداقت، امانت، درستی، راستی، عشق و وفاداری سخن گفته شده است و سعادت بشر را در وحدت و نوع دوستی و یگانگی جستجو کرده‌اند.» (حسینی کازرونی، ۱۳۸۸: ۹)

«اتفاقاً در حوالی مسجد پیرمرد فقیر ولی با ایمانی به اتفاق فرزند قوی هیکلش به شغل آهنگری مشغول بودند...»

پیرمرد به اتفاق پسرش که حمزه نام داشت وارد مسجد شدند تا به عبادت خدا بپردازند.

...

حمزه دست پدرش را بوسید و پس از به جا آوردن نماز به خانه رفت و شمشیر بلندش را برداشت. «(آبادی، ۱۳۶۴: ۵-۴)

در دهه شصت به دلیل اینکه تازه انقلاب اسلامی روی داده بود نویسندگان زیادی به

ترویج و تعلیم مضامین مذهبی دین مبین اسلام در آثارشان پرداختند تأکید بر خواندن نماز و عبادت خداوند یکی از این مضامین بارز در ادبیات کودک این دوره است در داستانی که ذکر شد قهرمان داستان یعنی همان "حمزه" برای کودک فردی مومن و نماز خوان معرفی می‌شود که به همراه پدرش به مسجد می‌روند و خداوند متعال را عبادت می‌کند.

«اگر خداوند می‌خواست که آدم از راه سحر و جادو به جایی برسد حالا بدن بی جان جادوگر روی زمین نیفتاده بود.» (لطیفی، ۱۳۶۳: ۱۳-۱۵)

در این داستان نویسنده پس از رنج‌های بیشمار که فلفلی از جادو و جادوگری متحمل می‌شود در نهایت نتیجه می‌گیرد که جادوگری عمل ناپسندی است و اگر خداوند می‌خواست از جادوگری انسان به جایی برسد انسان‌ها را از انجام جادوگری منع نمی‌کرد. ترویج تعلیمات نیکوی دین اسلام و تأکید بر آن‌ها یکی دیگر از نمودهای تعلیمی ادبیات کودک دهه شصت محسوب می‌شود که در این داستان با اشاره به مخالفت اسلام با جادو و جادوگری به آن پرداخته شده است.

«سنجاب کوچولو غرق خجالت و ناراحتی، سرش را پایین انداخت و با التماس گفت: مرا ببخش قول می‌دهم دیگر از این کارها نکنم.» (نامدار، ۱۳۶۰: ۶)

قصه سنجاب آشپز نیز از جمله قصه‌های ساده و تعلیمی ویژه کودکان است برخی قصه‌ها اساساً ساده و آموزنده صرفاً برای کودکان نگارش می‌شوند که این داستان از جمله این قصه‌ها است. زیرا ماجرای سنجابی است که از غذای حیوانات و شکاربان را می‌خورد و شکاربان برای اینکه او را تنبیه کند و به او بفهماند که تهیه غذا چقدر سخت است از او می‌خواهد برایش آش درست کند. و سنجاب کوچولو پس از تحمل رنج بسیار در تهیه آش می‌فهمد که غذا درست کردن هم مانند بقیه کارها سختی‌های خودش را دارد و هر کس باید تنبلی را کنار بگذارد و برای خودش غذا درست کند و وظایف شخصی‌اش را خود بر عهده گیرد.

«روباه گرسنه به خانه‌اش برگشت و در راه با خودش می‌گفت به قول معروف چیزی که عوض داره گله نداره؟! سزای حیله‌گری و مسخره کردن دیگران و آزار رسانیدن باید همین باشد...» (عاملی، ۱۳۶۳: ۱۱)

داستان «لک لک و روباه» نیز نمونه‌ای دیگر از ادب تعلیمی کودک است زیرا در این داستان به وضوح نویسنده سزای مسخره کردن و آزار رساندن به دیگران را نشان می‌دهد روباه در آغاز داستان غذای لک لک را در یک بشقاب بزرگ و تخت می‌ریزد و لک لک اصلاً نمی‌تواند غذا بخورد و گرسنه می‌ماند لک لک هم در پایان داستان غذای روباه را در یک ظرف استوانه‌ای در تنگ می‌ریزد تا او هم نتواند غذا بخورد و سزای عمل زشتش را ببیند. در این داستان کودکانه و کوتاه به چندین اصل مهم اخلاقی پرداخته می‌شود این که حیله-

گری و مسخره کردن دیگران و آزار رسانیدن کار بسیار ناشایستی است و دیگر اینکه اگر کسی چنین رفتاری داشته باشد حتماً عواقب رفتار زشتش گریبا گیر خود او نیز می‌شود.

جلوه ادبیات تعلیمی در شعر کودک دهه شصت

«جوجه تنها ماند

نیمه‌ای از روز را بیچاره تنها بود

دست آخر خسته شد از خلوت لانه

گفت با خود هر که را بال است تنها نیست

می‌پریم تا اوج

هر که را پرواز باید کرد پروا نیست

فرصت امروز و فردا نیست

...» (سرامی، ۱۳۶۷: ۱۳)

تشویق مردم به شهامت داشتن، ترغیب آنها به بی پروا بودن و تلاش برای رسیدن به خواست‌هایشان، یکی دیگر از مضامین رایج در ادبیات تعلیمی این دوره است این مضامین در شعر شاعران و نویسندگان کودک نیز نمود بسیاری دارد در این شعر شاعر در دو سطر پایانی «هر که را پرواز باید کرد پروا نیست / فرصت امروز و فردا نیست.» دقیقاً همین مضامین را به کودکان آموزش می‌دهد.

«حسنی دوید پیش باباش

حسنی می‌ای بریم حموم

میام میام

سرتو می‌خواهی اصلاح کنی

می‌خوام می‌خوام

حسنی نگو به دسته گل تر و تمیز و تپل و مپل

...

توی ده شلمرود حسنی دیگه تنها نبود

...» (احترامی، ۱۳۶۸: ۱۵)

شعر حسنی نگو به دسته گل شعری تعلیمی و آموزنده است که کودکان را به رعایت نظافت، داشتن موی اصلاح شده، ناخن کوتاه، حمام کردن و ... ترغیب می‌کند و به آنها با بیانی شیرین می‌گوید که اگر نظافت شخصی خود را رعایت نکنند دیگر هیچ کس با آنها دوست نمی‌شود.

«وقت نماز است

شب رفته برخیز
 باید بپا خواست
 با خواب بستیز
 با جیک جیکش
 گنجشک زیبا
 پیش از تو گفته
 شکر خدا را

...

وقت نماز است برخیز فرزند.» (رحماندوست، ۱۳۶۱: ۱۸)

نماز خواندن یکی از واجبات دین اسلام است. در شعر "وقت نماز است" شاعر با بیان اینکه سحرگاه وقت نماز خواندن است و با اشاره به اینکه تمام موجودات حتی گنجشک‌ها صبح هنگام نماز می‌خوانند به کودکان می‌گوید که باید صبح هنگام از خواب برخیزند و نماز بخوانند و با این کار خداوند متعال را برای نعمت‌های بیکران‌ش تسبیح گویند البته نویسنده این موضوع را با توجه به آیات قرآن در این باره اتخاذ کرده است همچون آیه یک سوره جمعه «آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است خدایی را که پادشاه پاک و ارجمند و فرزانه است تسبیح می‌گویند»^۱.

تأثیرات انقلاب اسلامی و جنگ بر ادبیات تعلیمی کودک دهه شصت

دگرگونی‌های بهمن ۵۷ و وقوع انقلاب اسلامی به لحاظ تعداد کتاب‌های منتشر شده وقفه‌ای در ادبیات کودک پدید آورد که در دهه ۶۰ با وقوع ۸ سال جنگ تحمیلی به اوج رسید. بسیاری از مدارس در مناطق جنگی تعطیل و کتابخانه‌های کانون پرورش فکری به حالت تعطیل درآمد.

ادبیات دوره انقلاب ادبیات حماسه، اعتراض، مقاومت، اتحاد، جنگ، ایثار و شهادت است. «در بیشتر شعرهایی که محور آن‌ها جنگ و شهادت است شاعران عموماً از منظر دفاع مقدس به این مقوله نگریسته‌اند و کمتر جنبه‌های زشت و منفی آن را نشان داده‌اند.» (نظر آهاری، ۱۳۷۹: ۱۱) هیچ‌گاه شاعران و نویسندگان «مفاهیمی همچون آزادی، وطن دوستی، پایداری در برابر ظلم و استبداد و دفاع مقدس از آب و خاک و شهادت را از نظر دور نداشته‌اند.» (حسام پور، ۱۳۷۸: ۱۲۲)

جلوه تأثیرات انقلاب اسلامی و جنگ بر داستان تعلیمی کودک دهه شصت

پس از وقوع انقلاب اسلامی ایران و به دنبال آن وقوع جنگ تحمیلی مفاهیمی جدیدی به

۱. يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. آیه ۱ سوره جمعه.

ادبیات وارد شد که تا قبل از آن یا اصلاً وجود نداشت و یا اگر وجود داشت تا این اندازه گسترده مطرح نشده بود می‌توان گفت: «ادبیات کودک و نوجوان در سال‌های پس از انقلاب یک دوره تحول را هم در عمق و هم در پوسته‌اش دنبال کرده است.» (عموزاده خلیلی، ۱۳۸۷: ۸۷)

«صدای مؤذن انتظار بی صبرانه آنان را به پایان برد: ای مردم ما دیگر از ظلم و ستم حاکم به تنگ آمده‌ایم همین چند دقیقه پیش بود که سربازان حاکم زن پاکدامنی را به زور بردند.

...

ای مردم تا کی می‌خواهید خون بخورید و دم بر نیاورید. کو آن غیرت و مردانگی؟ کو انسانیت و جوانمردی؟ یکی از میان جمعیت فریاد برداشت ما دیگر جانمان به لب رسیده. مرد کفاشی گفت: لعنت بر ما که در برابر ظلم سکوت کرده‌ایم.

...

جمعیت ناگهان به خروش آمد. خشمگین و توفنده بانگ برداشت. مشت‌ها به نشانه خشم بالا رفت و در هوا تکان خورد. جمعیت خشمناک به سویی که انگشت مؤذن نشان می‌داد، به حرکت در آمد. به سوی کاخ حاکم زمین زیر گام‌هایشان می‌لرزید و فریادشان همچون رعد در فضا می‌پیچید آن‌ها مصمم بودند که کاخ بیداد را از بنیاد براندازند.» (پورحیب، ۱۳۶۲: ۱۴-۱۶)

پس از وقوع انقلاب در ایران حرکت و قیام حماسی مردم در برابر ظلم و حاکم ظالم به اشکال مختلف در ادبیات کودک نمود یافت. ترغیب مردم به عدم سکوت در برابر ظلم و ظالم و متحد شدن از نمودهای بارز تأثیرات انقلاب بر ادبیات کودک دهه شصت بود. این موضوع در عبارات «ای مردم تا کی می‌خواهید خون بخورید و دم بر نیاورید. کو آن غیرت و مردانگی؟ کو انسانیت و جوانمردی؟... جمعیت ناگهان به خروش آمد. خشمگین و توفنده بانگ برداشت. مشت‌ها به نشانه خشم بالا رفت و در هوا تکان خورد. جمعیت خشمناک به سویی که انگشت مؤذن نشان می‌داد، به حرکت در آمد... آن‌ها مصمم بودند که کاخ بیداد را از بنیاد براندازند.» این داستان به خوبی دیده می‌شود.

«مردم وحشت زده به نزد حاکم شهر رفتند و از وی خواستند به سربازانش دستور بدهد که شر دیو را از سرشان کم کند. حاکم جبار چون در قصر خود مقدار زیادی آب داشت و معنی بی‌آبی را نمی‌دانست مردم را از قصر با شکوه خود بیرون کرد و فریاد کشید که من سربازانم را برای حفظ جانم می‌خواهم چگونه آن‌ها را به جنگ دیو یک چشم بفرستم؟!» (آبادی، ۱۳۶۴: ۲)

در این داستان نویسنده تضاد طبقاتی و تفاوت بین زندگی اشرافی حاکم و مردم عادی را در یک مثال ساده برای کودکان مطرح کرده است سپس در پس بیان تضاد طبقاتی کودکان را مبارزه در برابر حاکم ظالم به مانند داستان مذکور فراخوانده است.

«حاکم جبار چون در قصر خود مقدار زیادی آب داشت و معنی بی‌آبی را نمی‌دانست مردم

را از قصر با شکوه خود بیرن کرد و فریاد کشید که من سربازانم را برای حفظ جانم می‌خواهم.» این عبارات نمونه‌ای دیگر از تأثیرات اندیشه‌های انقلابی بر ادبیات کودک دهه شصت است چرا که بن مایه عدم حرکت و مبارزه حاکم بر ضد دیو خود نمودی از عدم مبارزه شاه ایران با استکبار جهانی است.

«حمزه به اتفاق مردم به قصر حاکم حمله برد. حاکم بی رحم و یارانش در مقابل جمله مردم قدرت ایستادگی نداشتند. چون حکومت آن‌ها تو خالی بود مردم به اتفاق حمزه را به عنوان حاکم انتخاب کردند و از او خواستند در قصر سکونت کند. حمزه قبول نکرد و گفت: من از میان شما برخوردارم و در کنار شما هستم و احتیاجی به قصر ندارم.

چون حمزه از میان مردم برخوردار بود به خوبی از مشکلات مردم اطلاع داشت و با خود عهد کرد تا آنجایی که برایش ممکن است مشکلات مردم را حل کند.» (آبادی، ۱۳۶۴: ۱۲-۱۳)

شخصیت انقلابی، مذهبی، ساده زیست، مبارز، با شهامت، با ایمان و ... حمزه در این داستان خود تمثیلی از شخصیت امام خمینی (ره) است. همان گونه که مردم بعد از وقوع انقلاب اسلامی امام خمینی (ره) را برای رهبری خود برگزیدند مردم این داستان نیز حمزه را به رهبری خود برمی‌گزینند و همان گونه که امام خمینی (ره) ساده زیستی را انتخاب کرد شخصیت اصلی این داستان (حمزه) نیز به مردم می‌گوید: «مردم به اتفاق حمزه را به عنوان حاکم انتخاب کردند و از او خواستند در قصر سکونت کند. حمزه قبول نکرد و گفت: من از میان شما برخوردارم و در کنار شما هستم و احتیاجی به قصر ندارم.» (آبادی، ۱۳۶۴: ۱۴) همچنین نویسنده در بیان ویژگی‌های اخلاقی شخصیت اصلی داستان می‌گوید: چون حمزه از میان مردم برخوردار بود به خوبی از مشکلات مردم اطلاع داشت و با خود عهد کرد تا آنجایی که برایش ممکن است مشکلات مردم را حل کند. و این موضوع نیز دقیقاً بر گرفته از صفات اخلاقی نیکوی امام خمینی (ره) بوده است.

«... حالا هم از این قبیل خدا شناسان که ننگ اجتماع هستند فراوان بوده و اگر این آلودگان متعفن و ریاکار وجود نداشتند جامعه انقلابی ما احتیاج به حبس و زندان و جریمه نداشت ولی در همه دوران‌ها در مقابل این موجودات کثیف انسان‌های پاکدامنی هستند که هستی خود را در طبق اخلاص نهاده و به جامعه تقدیم می‌کنند که نمونه‌های بسیار بسیار زیاد آن همیشه در جبهه‌های جنگ بین حق و باطل مشاهده می‌شود ... انشالله به زودی شاهد به ثمر رسیدن افکار پاک دلسوختگان اجتماع مان هستیم و این قبیل مال اندوزان رسوا و رسواتر خواهند شد. به هر صورت مرد زاهد با هزار زحمت گاوی خرید ...» (جعفریان، ۱۳۶۰: ۲)

یکی دیگر از جلوه‌های انقلاب و دفاع مقدس در ادبیات کودک سخن گفتن پندآموز مستقیم نویسنده‌ها در آغاز، پایان یا اواسط داستان‌هاست. در داستان عنوان شده نیز نویسنده به

یک باره روایت داستان را کنار می‌گذارد و خود شروع به درد و دل کردن با کودکان از شرایط انقلاب و جنگ و ... و مبارزه جوانان ایثار گر در جبهه‌های حق علیه باطل می‌کند نویسنده با این بیانات ساده سعی دارد بسیاری از مضامین اخلاقی را چون پاکدامنی، شهامت، مبارزه با باطل و ... را به کودکان بیاموزد. سپس دوباره به ادامه روایت داستان می‌پردازد.

«نیمه‌های شب ...

گروهی از سربازان کافر عراقی به قسمتی از شهر حمله ور شدند گلوله از هر سو به طرف سربازان اسلام می‌بارید ... در همین لحظه کودک دلیر در حالی که تعدادی نارنجک به خود آویزان کرده بود با مقداری مواد منفجره به سوی دشمن پیش می‌رفت...» (آبادی، ۱۳۶۳: ۳)

یکی دیگر از نمودهای ادبیات انقلاب و جنگ در آثار کودک روایت رشادت‌های جوانان مبارز ایرانی در جبهه‌های جنگ تحمیلی است از برجسته‌ترین این روایت‌ها روایت و بیان ماجرای ایثار و شهادت شهید حسین فهمیده که طفلی سیزده ساله بوده است می‌باشد. داستان "بزرگ مرد کوچک" روایتگر همین ماجرا با زبانی ساده و بیانی کودکانه است. این عبارت به زیبایی این موضوع را بیان می‌دارد: «در همین لحظه کودک دلیر در حالی که تعدادی نارنجک به خود آویزان کرده بود با مقداری مواد منفجره به سوی دشمن پیش می‌رفت.» (آبادی، ۱۳۶۳: ۳)

جلوه تأثیرات انقلاب اسلامی و جنگ بر شعر تعلیمی کودک دهه شصت

«کلاغ پر

گنجشک پر

کبوتر از قفس پر

سایه به سر ندارم

رفته از اینجا پدر

نگاه بکن به آنجا

به آن دور و به آن دور

بین که بابام شده

سوار قایق نور

...

گریه نمی‌کنم من

بابام تو آسمون‌هاست

کلاغ پر

گنجشک پر

غصه‌ها از دلم پر

بابام رفته از اینجا به یک هوای بهتر

... «(قاسم نیا، ۱۳۶۵: ۱)

یکی دیگر از مسائل بروز یافته در ادبیات کودک بعد از انقلاب بیان عظمت مسأله شهید و شهادت و مقام والای شهدای جنگ تحمیلی است این شعر از زبان کودکی بیان شده است که پدرش به شهادت رسیده و سایه سرش را از دست داده اما کودک می‌گوید: غصه‌ها از دلم پر/ بابام رفته از اینجا به یک هوای بهتر» (قاسم نیا، ۱۳۶۵: ۲)

این شعر به مقام والای شهدا در پیشگاه خداوند متعال و اینکه شهدا به بهشت می‌روند اشاره دارد.

«توی اون شهر قشنگ

مردمش زبر وزرنگ

همه مهربون بودن

همه با ایمون بودن

همگی دنبال کار

پی یک لقمه‌ای از نون حلال

یه نفر توی اونا

خیلی بد بود بچه‌ها

اگه گفتین اون کی بود؟

حاکم ظالمشون

یکسره داد می‌کشید

داد و فریاد می‌کشید

به اونا زور می‌گفت

حرفای ناجور می‌گفت

...

ندا: نگا کن عموجون دیوارای قلعه خراب شد عموجون

عمو: دخترم بنای ظلم خیلی زود خراب میشه. «(احمدی، ۱۳۶۳: ۳-۲۶)

در داستان "عمو زنجیر باف" نویسنده جامعه قبل از انقلاب ایران را با زبانی کودکانه به تصویر می‌کشد شهری که مردم آن همه دارای صفات بسیار نیکویی هستند همه با هم خوب هستند و همدل اند با ایمان و به دنبال نان حلال اند اما حاکمی ظالم دارند. و ظلم حاکم را بر مردم در این بیانات ساده ارائه می‌دهد: «یکسره داد می‌کشید/ داد و فریاد می‌کشید/ به اونا زور می‌گفت/ حرفای ناجور می‌گفت...» (احمدی، ۱۳۶۳: ۳-۲۶) شاعر در روند این شعر کودکان را از

ردایل اخلاقی چون ظلم، زور گویی، ناسزا گفتن و ... بیزار می‌کند و به آنان صفات نیکوی انسانی را تعلیم می‌دهد.

«ماده بلبل آرزوها داشت

او به خود می‌گفت:

هریک از این تخم‌ها روزی

جوجه خواهد شد

بعد از آن پروازشان در آسمان زیباست! لانه شان دنیا است!» (سرامی، ۱۳۶۷: ۱۹)

این شعر هم اشاره به امید مردم در وقوع انقلاب اسلامی دارد و هم به امید آنها پس از وقوع جنگ به پیروزی در جنگ زیرا مردم معتقد بودند با شهادت هر شهید فرزندان تازه متولد می‌شوند که خیلی زود بزرگ می‌شوند، کشور را رشد می‌دهند و جامعه را در کنار هم می‌سازند. این عبارات نمایانگر همین موضوع است: «هریک از این تخم‌ها روزی / جوجه خواهد شد / بعد از آن پروازشان در آسمان زیباست! لانه شان دنیا است!...» (سرامی، ۱۳۶۷: ۱۹)

«ای قصه ساز پیروز

پیروزی مبارک

...

خورشید می‌درخشد

از لوله‌ی تفنگت

روییده بوتۀ نور

از خون لاله رنگت

کفر زمانه خم شد

از خون پیکر تو

بت‌ها شکسته شد

از الله اکبر تو

با خون وضو گرفتی

در صحنه‌های پیکار

بر خاک خون گرفته

خواندی نماز ایثار

بوسیده رهبر ز دور

دستان و بازوانت

«... (رحماندوست، ۱۳۶۱: ۳۰-۳۱)

این شعر دقیقاً برگرفته از وقایع جنگ و رشادت‌های رزمندگان اسلام و شهیدان در جبهه‌های جنگ است. و نمایانگر عظمت مقام رزمندگان اسلام در نزد رهبر کبیر انقلاب اسلامی امام خمینی (ره) است. شاعر در این شعر نوید پیروزی در جنگ را بیان می‌کند زیرا با بیانی کودکانه می‌گوید کفار نابود می‌شوند و اسلام پیروز می‌گردد و اگر هر رزمنده‌ای به شهادت برسد از خون او گویی هزاران لاله یا همان هزاران جوان مبارز دیگر بر می‌خیزد. همچنین شاعر به ایمان قوی رزمندگان اسلام که در آن شرایط سخت نیز نماز و عبادت خدای یکتا را ترک نمی‌کردند نیز اشاره کرده است. شاعر در جز جز این شعر فضایل اخلاقی نیکو را به کودکان با الگو سازی از رشادت‌ها و رفتار و اخلاق پسندیده رزمندگان اسلام به آنان می‌آموزد.

«او چون شقایق بود

چون سوسن و سنبل

...

الله اکبر گفت

با دشمنان جنگید

در شب شکاف افتاد

از برق شمشیرش

دشمن ز پا افتاد

از غرش تیرش

...

هرگز نمی‌میرد

زیرا شهید است او...» (رحماندوست، ۱۳۶۱: ۳۴)

در شعر "او" بار دیگر مصطفی رحماندوست به مقام والای شهیدان و رشادت‌های آنان در جبهه‌های نبرد حق علیه باطل اشاره می‌کند و یاد و خاطره آن‌ها را تا همیشه جاودان می‌داند.

«سوی جهنم

می‌رفت ایران

پیری خداجو

فریاد سرداد

وز پیروانش

برخاست فریاد

ناگه شنیدیم

الله اکبر

از مرد و از زن

آگاهمان کرد

پیر خداجو

...

در ماه بهمن خورشید تابید

از خاک خونرنگ

اسلام روید...» (سرامی، ۱۳۶۷: ۱۹)

شعر "او با من و تو" رحماندوست نمونه‌ای دیگر از اشعار متأثر از انقلاب اسلامی اوست این شعر دقیقاً به وضعیت قبل از انقلاب ایران و فساد و تباهی که بر جامعه آن زمان حاکم شده بود اشاره دارد که با راهنمایی‌ها و رهبری امام خمینی (ره) مردم ایران توانستند انقلاب کنند و با ظلم و ستم و فساد مبارزه کنند شاعر همچنین در این شعر به شعار الله اکبر انقلابیون نیز می‌پردازد.

شاعر در بند پایانی به وقوع انقلاب اسلامی در بهمن ماه سال ۱۳۵۷ اشاره می‌کند. «در ماه

بهمن خورشید تابید/ از خاک خونرنگ/ اسلام روید...» (سرامی، ۱۳۶۷: ۱۹)

«همه سرگرم گفتگو بودیم

خواهر و مادر و من و بابا

...

شهر لرزید و شیشه‌ها بشکست

ترس لرزاند قلب و پیکر ما

پس از آن باز هم صدا پیچید

بمب و خمپاره ریخت بر سر ما

...

جنگ خونین ضد انسانی

بمب افتاد روی مدرسه ما

بمب‌هایی بزرگ و بس سنگین

صندلی‌های همکلاسی‌ها

گشت با خون پاکشان رنگین

...

پدرم با دلاورانی چند

با تفنگش به سوی دشمن تافت

پشت جبهه‌ها به خاطر الله
خواهرم جان خویشتن را باخت

...

کاش من هم بزرگتر بودم.» (رحماندوست، ۱۳۶۱: ۴۳-۴۶)

شعر "کاش من هم بزرگتر بودم" مصطفی رحماندوست روایتی کامل و جامع از جنگ و خسارات ناشی از آن بر جان و مال مردم ایران را از زبان یک کودک به زیبایی هر چه تمام‌تر بیان کرده است. جبهه، بمب، خمپاره، تفنگ و ... همه عناصری هستند که تأثیرات جنگ بر شعر کودک را به وضوح نشان می‌دهند. ابتدا سخن از بمباران‌های وحشتناک است که هواپیماها و موشک‌های دشمن به ناگاه خانه‌ها و مدرسه‌ها و کل شهر را بر سر مردم ویران می‌کردند و سپس شاعر از رشادتهای رزمندگان اسلام در عبارت « پدرم با دلاورانی چند / با تفنگش به سوی دشمن تافت / پشت جبهه‌ها به خاطر الله / خواهرم جان خویشتن را باخت ... » (رحماندوست، ۱۳۶۱: ۴۳-۴۶) سخن می‌گوید. شاعر به ظلم و جنگ خونین ضد انسانی با توصیف مرگ خواهرش اشاره می‌کند سپس در برابر این زشتی‌ها دلآوری رزمندگان اسلام را توصیف می‌کند و با عباراتی دردناک و در عین حال لطیف کودک را به داشتن روحیه مبارزه با ظالم و دلاور بودن تشویق می‌کند و در واقع صفات نیکوی انسانی را به او می‌آموزد. در سطر پایانی کودک آرزو می‌کند که ای کاش کمی بزرگتر می‌بود و می‌توانست به جبهه برود و در کنار دیگر رزمندگان اسلام به مبارزه با دشمن پردازد.

نتیجه گیری

در این پژوهش با بررسی ژرف و موشکافانه و تحلیلی که بر روی آثار کودک دهه شصت با محوریت جلوه ادبیات تعلیمی، ادبیات انقلاب و جنگ انجام شد، نتایج ذیل بدست آمد:

ادبیات تعلیمی، ادبیات انقلاب و جنگ در آثار کودک دهه شصت نمود بارزی داشته است. به گونه‌ای که در بسیاری از آثار کودک این دوره چه در قالب شعر و چه داستان بر آموزه‌های دینی، تأکید و بر ترویج و آموزش فضایل اخلاقی و نکوهش رذایل اخلاقی پرداخته شده است. همچنین ترویج آرمان‌ها و اندیشه‌های انقلابی،... یکی دیگر از موضوعات محوری ادبیات کودک دهه شصت است. این نمود را می‌توان در بسیاری از آثار کودک این دوره چون مجموعه شعر «چشمه نور»، «کلاغ پر»، «عمو زنجیر باف» و ... و آثار داستانی همچون «بزرگ مرد کوچک»، «سنباب آشپز»، «مجموعه داستان‌های پیک پرستو»، «حسنی نگو یه دسته گل»، «آذان نابهنگام» و ... دید.

در بسیاری از آثار تعلیمی کودک دهه شصت بر پرهیز و نکوهش رذایل اخلاقی همچون حيله‌گری و مسخره کردن دیگران و آزار رسانیدن به دیگران و... چه به صورت مستقیم و چه به صورت غیر مستقیم پرداخته شده است. این نمود را در آثاری همچون «لک لک و روباه»، «عمو زنجیر باف»، «زاهد و دزد» و ... می‌توان مشاهده کرد.

نزدیکی دهه شصت با وقوع انقلاب اسلامی ایران و همچنین تقارن آن با وقوع جنگ تحمیلی سبب ترویج و تعلیم مضامین مذهبی دین مبین اسلام همچون تأکید بر خواندن نماز و پرهیز از امور ناپسند اسلامی همچون سحر و جادو و ... گردید. همچنین بر آرمان‌های انقلابی و دفاع مقدس مانند اتحاد و مبارزه با حکام ظالم، ایثار و شهادت و ... تأکید شد. در واقعا باید گفت: پایداری، شجاعت، نوع دوستی، امیدواری، جوانمردی، طرفداری از حق و حقیقت و استقامت در مقابل زور و ستم ارزش‌ها و مضامین تعلیمی‌ای هستند که هسته‌ی مرکزی بسیاری از قصه‌ها و داستان‌های کودک دهه شصت را تشکیل می‌دهند. این نمود را در بسیاری از آثار کودک این دوره همچون داستان‌های «بزرگ مرد کوچک»، «مجموعه داستان پیک پرستو»، «زاهد و دزد»، «آذان نابهنگام» و ... و شعر کودک این دهه همچون «چشمه نور»، «مجموعه شعر کلاغ پر» و ... می‌توان دید.

در بسیاری از آثار تعلیمی کودک دهه شصت که متأثر از وقوع انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی بوده اند بسیاری از فضایل اخلاقی همچون دلاوری، شهامت، ایثار و شهادت، نودوستی، امیدواری، شجاعت و ... ستوده شده است. این نمود در بسیاری از مجموعه‌های شعری و داستانی همچون «شیرین تر از پرواز»، «چشمه نور»، «عاقبت دروغ گویی» و ... به وضوح قابل مشاهده است.

در برخی از آثار کودک این دوره همچون «مجموعه داستان پیک پرستو» از صفات و ویژگی‌های رهبر فرزانه انقلاب اسلامی امام خمینی (ره) برای کودکان در قالب داستان‌های ساده الگو سازی شده است و به برخی از صفات یک رهبر شایسته همچون مذهبی، ساده زیست، مبارز، با شهامت، با ایمان و ... در قالب قهرمان داستان پرداخته شده است. ورود عناصری چون جبهه، جنگ، خمپاره، بمب، تفنگ و ... نیز نمودی دیگر از تأثیرات جنگ بر ادبیات کودک دهه شصت است.

فهرست منابع

۱. آبادی، سنجد. (۱۳۶۳). زن طماع و مرد ماهیگیر، بزرگ مرد کوچک، شتر مغرور، چاپ اول، تهران: پیک پرستو.
۲. ---، ---. (۱۳۶۴). عاقبت دروغ گوئی، چاپ اول، تهران: پیک پرستو.
۳. احمدی، مرتضی. (۱۳۶۱). عمو زنجیر باف، چاپ اول، تهران: سازمان فرهنگی و هنری خوشنوا.
۴. احترامی، منوچهر. (۱۳۶۸). حسنی نگو یه دسته گل، تهران: کتابخانه‌ی کوچک ما.
۵. پور حبیب، محسن. (۱۳۶۲). اذان نابهنگام، اقتباس از کتاب سیاست نامه، تهران: موسسه انجام کتاب.
۶. جعفریان، ---. (۱۳۶۰). زاهد و دزد (برگرفته از داستانی از کلیله و دمنه)، تهران: شرکت توسعه کتابخانه های ایران.
۷. حسام پور، سعید و دیگران. (۱۳۸۷). سهم ادبیات پایداری در کتاب های درسی، نامه پایداری، به اهتمام احمد امیری خراسانی، تهران: بنیاد حفظ آثار و ارزش های دفاع مقدس.
۸. حسینی کازرونی، سید احمد. (۱۳۸۸). پژوهشی در ادبیات غیر جد، چاپ اول، تهران: ارمغان.
۹. رحماندوست، مصطفی. (۱۳۶۱). چشمه نور، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۰. رضی، احمد. (۱۳۹۱). کارکردهای تعلیمی ادبیات فارسی، پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهاقان، شماره ۱۵، صص ۹۷-۱۹.
۱۱. سرامی، قدمعلی. (۱۳۶۷). شیرین تر از پرواز، چاپ اول، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۲. شمیسا، سیروس. (۱۳۷۰). انواع ادبی، تهران: باغ آینه.
۱۳. عاملی، حمید. (۱۳۶۳). لک لک و روباه، تهران: دادجو.
۱۴. فرشید ورد، خسرو. (۱۳۶۳). درباره ادبیات و نقد ادبی، تهران: امیر کبیر.
۱۵. قاسم نیا، شکوه و دیگران. (۱۳۶۵). مجموعه شعر کلاغ پر، چاپ اول، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۶. کیانوش، محمود. (۱۳۵۵). شعر کودک در ایران، تهران: آگه.
۱۷. لطیفی، کیانوش. (۱۳۶۳). فلفلی و مرد ساحر (برداشتی از یک قصه‌ی قدیمی)، تهران: کتاب های لاک پشت.
۱۸. موسوی، فاطمه و دیگران. (۱۳۸۷). سیر ادبیات کودکان و نوجوانان در ایران، فصلنامه ادبیات فارسی، سال چهارم، شماره ۱۱، صص ۱۲۴-۱۴۳.
۱۹. نامدار، حسن. (۱۳۶۰). سنجاب آشپز، چاپ اول، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- نظرآهاری، عرفان. (۱۳۷۶). پشت کوچه های ابر، تهران: نیستان.